

DARS JARAYONIDA YOZMA NUTQ USTIDA ISHLASH

Kenjebayeva Roza*Qoraqalpoq davlat universteti
Qazaq tili va adabiyoti kafedrası*

Annotasiya: Ushbu maqolada ona tili darslarida grammatik qoidalarni nutqiy ko‘nikmalarni rivojlantirishga yo‘naltirish haqida gap ketadi. Shuning bilan birga grammatik qoidalar ustida ish olib borish jarayonida amalga oshiriladigan amaliy va ijodiy ishlar bo‘yicha ham ma‘lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: grammatik qoida, nutqiy ko‘nikma, tovushdosh so‘zlar, bilim, malaka, ko‘nikma.

Abstract: This article deals with the orientation of grammar rules to the development of speaking skills in mother tongue classes. At the same time, information on practical and creative work carried out in the process of working on grammatical rules is presented.

Key words: grammatical rules, speaking skills, consonant words, knowledge, skills, skills.

Bugungi ta‘lim oldida turgan asosiy talab ijodiy tafakkur sohibini tarbiyalash, erkin fikrlash va fikr mahsulini har qanday sharoitda bimalol bayon qila oladigan shaxsni etishtirishdir. Kuzatishlarimiz shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchi faoliyatida tez-tez duch keladigan so‘z qashshoqligi, fikrni mantiqan to‘g‘ri bayon qila olmaslik, o‘z fikrlarini izchillikda bera olmaslik, asosiy mavzudan chetga chiqish, ijodiy tafakkurning yetarli darajada rivojlanmaganligi kabi salbiy holatlar barchasi grammatik qoidani bilishdan nariga o‘tmaslik natijasida kelib chiqadi. Bundan qutilishning asosiy yo‘li esa grammatik qoidalarni nutqiy ko‘nikmalarni shakllantirish va rivojlantirishga yo‘naltirishdan iboratdir. O‘qituvchi har bir darsda ijodiy-amaliy ishlardan, topshiriqlardan va didaktik o‘yinlardan foydalansa, o‘quvchi nutq faoliyatining rivojlanishiga qiyinchiliksiz erishadi. Bugungi kun: «O‘quvchi ona tilining qonun-qoidalarini bilsa, aytib bersa, u savodli yozadi»,- degan fikrlardan mutlaqo voz kechishni talab qiladi. Chunki ona tilining qonun- qoidalarini bilish boshqa, undan amaliy ish jarayonida foydalanish ko‘nikmalariga ega bo‘lish boshqa. Bugungi davr tilning ijtimoiy vazifalari va tarbiyaviy ahamiyatini faqat o‘qituvchigina emas, balki o‘quvchi ham sezishini, his qilishini talab qilmoqda. Zeroki, insonning o‘zi uchun gapirib, o‘zi uchun yozmasligini, aksincha, kishilar uchun gapirib, kishilar uchun yozishini o‘qituvchi ham o‘quvchilar ham ijtimoiy zaruriyat deb anglamoqlari shart. Mana shulardan kelib chiqqan holda o‘quvchilarni ona tili darslarida mustaqil ijodiy fikrlashga o‘rgatish, ular ongida ma‘naviy-ma‘rifiy inqilob hosil qilishga intilish lozim. Shuning uchun yangi dastur va darsliklarda grammatik qoidalarni yodlatishdan voz kechish, ijodiy tafakkur tarzini shakllantirish, dars va mashg‘ulotlarni o‘quvchi nutqiy malakasini yuzaga keltirishga qaratish maqsad qilib olinmoqda.

Darslarni tashkil etish ishlari o‘quvchilarning nutqini shakllantirish va rivojlantirishga qaratilishi lozim. Shuning uchun til ma’ruza orqali emas, balki nutq ko‘rinishlarini tahlil qilish va o‘zlashtirish, esda saqlash orqali o‘rganiladi.

Darhaqiqat, o‘quvchilar o‘rganilayotgan til hodisalarini badiiy matndan ajratsa, so‘z ma’nolari ustida ishlasa, ajratgan til faktlarini og‘zaki va yozma nutqda to‘g‘ri qo‘llay bilsa, o‘quvchining matn tahlil qilish malakasi orta borsagina ona tili mashg‘ulotlarining bosh maqsadiga erishilgan hisoblanadi.

Ona tilidan dars beruvchi o‘qituvchi haqiqiy ijodkor bo‘lishi, ta’lim jarayonida o‘quvchining mavzuni tinglash, anglash va erkin, mustaqil fikrlash, qiyoslash, farqlash, alohidaliklarga ajratish va tasnif qilishga yo‘naltirilgan faoliyatini rag‘batlantirishi, o‘z fikri, g‘oyalarini o‘zgaralarga yetkaza bilish ko‘nikma va malakalarining shakllanishini nazorat qilishi, boshqarishi darkor. Shuningdek, u yoshlarning axloqiy-ma’naviy tarbiyasi bilan shug‘ullanishi, ularga sharqona muloqot odobi, milliy an’analarimizga hurmat, ona-Vatanga muhabbat tuyg‘usi kabi zaruriy hislarni singdira bilishi lozim.

O‘quv mashg‘ulotlarini yangi zamonaviy shakl va usullarda tashkil qilish, o‘quvchilarni dars jarayonida maqsadli boshqara olish, ayni kunda o‘qituvchilik faoliyatining bosh mezoni deb qaralmoqda. O‘quvchiga bilim berish, har bir dars mazmunini boyitish, qiziqarli mashg‘ulotlarni dars jarayoniga singdirishni talab qiladi. Ruhshunoslarning aniqlashicha bolalar o‘qituvchining oddiy tushuntirishi orqali egallab olgan ma’lumotlarga qaraganda turli xil ruhiy kechinmalar orqali o‘zlari mulohaza yuritib mustaqil bajargan ishlari vositasida o‘zlashtirilgan bilimlarini uzoq esda saqlab qolar ekanlar. Chunki o‘quvchi mustaqil mashqlarni bajarishda faoliyat ko‘rsatib, ilgari olgan bilimlariga tayangan holda ko‘plab o‘quv materiallarini xayolidan o‘tkazadi.

Grammatik tahlilni DTS talablariga xizmat qildirish uchun til bo‘limlarini o‘zaro aloqadorlikda o‘rganish, uni kommunikativ savodxonlikni rivojlantirishga yo‘naltirish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Shu jarayonda ona tili ta’limining bo‘limlararo hamda fanlararo aloqasi natijasi yaqqol ko‘zga tashlanadi, tilni tizimiy o‘rganishning amaliyotga ijobiy ta’siri samarasi seziladi. Jumladan, tilshunoslikning fonetika va leksikologiya bo‘limlarini bir-biri bilan bog‘liq holda o‘rgatish nutqiy ko‘nikmlarni mukammal egallashda juda qo‘l keladi. Bilamizki, paronimlik hodisasi tovushlar va harflar bilan bevosita bog‘liqdir. Shuning uchun ham paronimlik hodisasi leksikologiyada o‘rganilsa ham biz bu so‘zlarning talaffuzini va imlosini, albatta, fonetika bilan, ya’ni yuqoridagi fonetik qoidalar bilan bog‘liq holda o‘rgatsak maqsadimizga osonroq erishamiz. Chunki shu singari so‘zlarning ma’nolarini farqlashga o‘rgatish, ularni nutqda to‘g‘ri qo‘llay bilishiga ko‘niktirish o‘quvchilar savodxonligini yaxshilashda ham, ularning nutqini boyitishda ham muhimdir. Paronim so‘zlar vositasida turli so‘z o‘yinlari hosil qilish esa o‘quvchilarni so‘z ma’nosini teran idrok qilishlariga, nozik ma’nolarni ilg‘ay olishlariga o‘rgatadi. Agar dars jarayonida paronimlarning faqat grammatik qoidasini o‘rgatish bilan cheklansak o‘quvchilar bu so‘zlarni yozish va talaffuz qilish jarayonida juda ko‘p xatoliklarga yo‘l qo‘yishadi. Shuning uchun har bir grammatik qoidani amalga tadbiiq etishga harakat qilishimiz va bu qoidalar ustida ishlashda, albatta, qiziqarli amaliy mashqlar va didaktik o‘yinlar o‘tkazishimiz zarur.

Yana shuni aytib o‘tish joizki, juda ko‘p o‘quvchilarimiz ma‘nodoshlik (sinonimlar), shakldoshlik (omonimlar), zid ma‘nolilik (antonimlar) kabi hodisalarning qoidalarini juda yaxshi bilishadi. Lekin shu so‘zlardan o‘zlarining og‘zaki yoki yozma nutqida maqsadga muvofiq foydalana olishmaydilar. Bu salbiy holatlarni o‘quvchilarning gap tuzish, matn yaratish, yozma ishlar yozishi jarayonida yaqqol payqashimiz mumkin. Bu narsa qoidani quruq yodlatish natijasida kelib chiqadi. Natijada o‘quvchilarda nutqiy qashshoqlik va so‘z qo‘llashda uslubiy bilimlarning yetishmasligi kabi holatlar kelib chiqadi. Mana shu kamchiliklarni bartaraf qilish uchun o‘qituvchi o‘sha qoidalarni amalda to‘g‘ri qo‘llashga yordam beradigan amaliy mashqlar ustida juda ko‘p ishlashi lozim.

Ko‘nikma va malakalarni shakllantirish va takomillashtirish uchun: berilgan so‘zlarga sinonimlarni tanlash; tegishli matndan, darslikdagi mashqlar yoki badiiy asarlardan sinonim so‘zlarni ajratib yozish; sinonim so‘zlar asosida saylanma diktant o‘tkazish; har bir sinonim so‘zning ma‘no noziklarini izohlash kabi mashqlar bajarilishi mumkin. Zeroki, yangilangan ta‘lim mazmuni xususiydan umumiyga qarab borishni, til haqida qoidalarni emas, balki tilning o‘zini, uning lug‘at boyliklarini o‘rganishni nazarda tutadi. Ushbu boylikni o‘z nutqida to‘g‘ri va o‘rinli foydalanish usullarini o‘rganish, mustaqil ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, fikr mahsulini o‘z istedodi, fikr doirasi, tilning ichki imkoniyatlardan foydalanib, matn yoki she‘riy ifoda sifatida yuzaga chiqara olish shu kunning talabidir. Bunday ko‘nikma va malakalarni izchillikda rivojlantirish hamda yosh avlodni nutqiy taraqqiyot sari yo‘naltirish DTS ning talabidir. Mana shu talabdan kelib chiqqan holda o‘quv mashg‘ulotlariga ajratilgan vaqtning asosiy qismini amaliy ishlar egallashi lozim. O‘quvchidagi nutq zahirasini boyitish, og‘zaki va yozma nutqini ijodiy tafakkurni rivojlantirish, fikrni to‘g‘ri va muxtasar ifodalash malakalarini shakllantirish til ta‘limida eng muhim va zaruriy masala hisoblanadi.

Har fanning o‘qitilishi, ijobiy samarasi undan olingan natija bilan baholanadi. Ona tilidan olingan so‘nggi natija esa nutqni og‘zaki va yozma shaklda to‘g‘ri, aniq, ravon, qisqa ifodalash ko‘nikmalarining to‘liq shakllanganligi va rivojlanganligida ko‘rinadi. Ona tilidan ta‘lim berishda o‘qituvchi va o‘quvchilar orasidagi munosabatlar to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilsa, ya‘ni o‘quvchi ta‘lim jarayonining faol ishlovchisiga aylantirilsa, o‘qituvchi esa bu jarayonning boshqaruvchisiga aylansa ona tili ta‘limining samaradorligi ta‘minlangan bo‘lardi.

Xulosa qilib aytganda, muallim har bir o‘tilayotgan darsga ijodiy yondashishi, mashg‘ulotlarni ilg‘or pedagogik texnologiyalar asosida qurishi, darsning har bir daqiqasidan unumli foydalanishi zarur. Mashg‘ulotlarni shunday tashkil etish kerakki, o‘quvchi har bir dars davomida egallashi lozim bo‘lgan bilimlar hajmini, o‘zida hosil qiladigan ko‘nikma va malakalarni oldindan belgilab olishi lozim. Bu o‘z navbatida o‘quvchining mashg‘ulotlarga aniq maqsad bilan qatnashishini taqozo qiladi. Chunki o‘quvchi darsning oxirida belgilangan maqsadga erishganligini bilish imkoniyatiga ega bo‘lishi zarur. Demak, maktabda o‘qitish jarayonining, asosan, ona tili ta‘limining asosiy vazifasi o‘quvchilarda nutqiy ko‘nikmalarni hosil qilish, ularni o‘z fikrini mantiqan izchil va

usluban savodli qilib bayon etishga o‘rgatishdan iboratdir. Bu esa, albatta, grammatik qoidalarni nutqiy ko‘nikmalarni rivojlantirishga yo‘naltirish orqaligina amalga oshiriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ne'matov X., G‘ulomov A., Ziyodova T. O‘quvchilarning so‘z boyligini oshirish. Toshkent, 1997 yil.
2. Mirzaqulov T. Grammatika o‘qitishning lingvistik asoslari. Toshkent, "O‘qituvchi" nashriyoti, 1994 yil.
3. Tolipov O‘.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – T.: Fan, 2006.
4. Xodjaev B.X. O‘quvchilarning mustaqil fikrlashini shakllantirish yo‘llari. Uslubiy qo‘llanma. – Toshkent: TDPU.
5. G‘ulomov A. Qobilova B. Nutq o‘stirish mashg‘ulotlari. Metodik qo‘llanma «O‘qituvchi», Toshkent 1995.
6. Yo‘ldashev B., Rajapova K. «Matn tilshunosligi» O‘quv-uslubiy qo‘llanma. //Samarqand, 2011. SamDU nashriyoti.
7. Rajapova K. M. «Nutqiy ko‘nikmalarni rivojlantirishga tizimli yondashish zarurlari» Ukraina. Konferensiy. 26- 27- mart 2020- yil.